

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

№1

1992

**ШЛЯХИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВНОСТІ**

Українська інтелігенція в
пошуках шляхів національного
самовизначення (1917-1920 рр.)

Переговори між Українською
Державою та Радянською
Росією (23.У -7.Х 1918 р.р)

Київ

Заруда Тарас Віталійович - аспірант Київською державного університету ім Т.Г.Шевченка

Бойко Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України АН України

Автори вміщених матеріалів висловлюють свою особисту думку, що не обов'язково збігається з точкою зору редколегії.

Редколегія: С.В.Кульчицький (головний редактор), В.Ф.Верстюк, В.М.Даниленко, В.С.Коваль, О.Ф.Овсієнко, В.А.Смолій, О.І.Ганжа (відповідальний секретар), І.С.Хміль.

Літературний редактор. В.В.Стехун

У разі передруку матеріалів узгодження з редколегією обов'язкове.

© О.Д. Бойко 1992.

УКРАЇНЬСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В ПОШУКАХ ШЛЯХІВ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ (1917-1920 рр.)

Складною і суперечливою була історія українського народу на рубежі двох епох. Настільки складною, що вчені досі не виробили єдиного підходу до багатьох подій і явищ того періоду. Таким же складним і суперечливим було і життя української інтелігенції, яка розділила під час революції долю свого народу.

Дореволюційна інтелігенція в Україні не була однорідною як у соціальному, так і національному плані. Не маючи точних даних, ми однак знаємо, що українці у її складі переважали над росіянами; певний відсоток становили євреї; були поляки, німці, а також представники інших національностей. Українська інтелігенція в основному належала до середнього класу. Найбільший професійний загін її становила народне вчительство, чималою була частка агрономів, лікарів, кооператорів, адвокатів, творчої інтелігенції. Значну частину становили так звані напівінтелігенти, тобто найменш матеріально забезпечені і малокваліфіковані спеціалісти та службовці. Верхівку представляла нечисленна ліберальна професура.

Радянська історіографія дуже спрощено підходила до оцінки місця і ролі інтелігенції у революційних подіях. Її головний і незаперечний, на перший погляд, висновок про те, що уже під час громадянської війни "краща" частина інтелігенції (у тому числі і українська) перейшла на бік Радянської влади, сьогодні нам здається безпідставним. І в цьому головну роль відіграла публіцистика, хоча останнім часом з'явилися і більш серйозні наукові праці, написані з неупереджених позицій¹.

В українській радянській історіографії інтелігенція за часів соціалістичної революції і громадянської війни так само традиційно розглядалася як об'єкт того чи іншого впливу, причому головне місце відводилося її професійному співробітництву а Радянською владою. Складалося враження, що помітної ролі у політичному житті суспільства інтелігенція не відігравала. Однак це не так.

Очевидно, подібне ставлення до інтелігенції з'явилося наприкінці 20-х - на початку 30-х років, коли відповідно до сталінської формули класової структури радянського суспільства інтелігенції було відведено другорядну роль "прошарку". Протягом багатьох років радянські історики і філософи само так і

розглядали сучасну інтелігенцію. Проте існували істотні відмінності між старою інтелігенцією і новою, радянською. Радянська інтелігенція - якісно нова генерація. Її походження, спосіб життя, умови відтворення мають дуже мало спільного з дожовтневою інтелігенцією.

Освітній і культурний рівень, професійна підготовка дореволюційної інтелігенції були значно вищими порівняно з іншими соціальними групами суспільства. Інтелектуальна праця тоді високо ними цінувалася. Відповідно високим був і життєвий рівень інтелігенції. Верхівка ж її за своїм матеріальним становищем наближалася до найбільш заможного класу. Однак матеріальні відмінності, на нашу думку, - не головні. Існували значно істотніші духовні, моральні відмінності. Серед них - престижність насамперед масових професій - вчителів, лікарів, інженерів, офіцерів, а також високий авторитет їх у суспільстві. Хто був найбільш шанованою і авторитетною постаттю на селі? - Священик і вчитель. Хто формував громадську думку у провінційному кісті? Вчителі, лікарі й адвокати. Звичайно, інтелігенція не стояла осторонь політичного життя. Вона мала незалежні політичні погляди і була досить активною у громадському житті. Здається, не було такої політичної партії в Росії, у складі якої не було б осіб розумової праці, від чорносотенного "Союзу Михаїла-Архангела" до соціалістів-революціонерів та соціал-демократів. Буржуазно-демократичний лад, встановлений у лютому 1917 р., інтелігенцію влаштував. Революційне піднесення, викликало бурхливе зростання громадсько-політичної активності в усьому суспільстві, з особливою силою охопило інтелігенцію. Ні раніше, ні згодом вона не відчувала себе такою реальною політичною силою як у 1917 р.

В країнах Російської імперії, які зазнавали не тільки соціального, а й національного гноблення, роль інтелігенції в політичному житті суспільства була набагато вищою, ніж у центрі. Таке становище склалося історично, оскільки інтелігенція пригноблених націй добровільно виконувала високу місію просвіти свого народу, зберігала і примножувала його культурні традиції, виховувала національну свідомість. Марксистська теорія відводила роль керівника в національних рухах кінця XIX - початку XX ст. національній буржуазії. Проте, на нашу думку, це стосується країн, то досягли в своєму розвитку стадії класич-

ного капіталізму, де був розвинутий клас національної буржуазії. На Україні внаслідок особливостей її історичного розвитку не було сильної національної буржуазії, яка б відігравала провідну роль в економіці, була національно свідомою й політично активною. Дрібна й середня буржуазія, що підтримувала національний рух, була неспроможна його очолити. Тому керівником національно-визвольного руху виступала інтелігенція.

В українському національному русі брав участь весь народ: селяни, робітники, буржуазія, поміщики, інтелігенція. Кожна соціальна група вклала свій соціальний зміст у його характер і мету. Яким же був зміст вимог української інтелігенції? Досить вдало його сформулював академік Російської академії наук, українець за походженням В.І.Вернадський у написаній у 1915 р. так тоді і не опублікованій статті "Українське питання і російське суспільство": "Українська інтелігенція чекає під Росії повністю визнання за українською народністю прав на національно-культурне самовизначення, тобто прав на вільну національну працю у сфері школи, науки, літератури, громадського життя; українці вважають, що в інтересах не тільки місцевої української, а й загальноросійської культури не ставити перешкод їхнім прагненням до українізації місцевого громадського і церковно-релігійного життя, а також місцевого самоврядування².

Повалення самодержавства не розв'язало національного питання, проте стало могутнім каталізатором національно-визвольного руху. 4 березня у Києві було утворено Центральну Раду - організацію, яка об'єднала і очолила цей рух. Її було дообрано на Українському національному конгресі, проведеному 5-7 квітня 1917 р. у Києві, з його делегатів. Центральна Рада стала представницьким органом, фактично українським парламентом. Головою її конгрес обрав М.Грушевського (очолював Центральну Раду з моменту її створення), заступниками - В.Винниченка та С.Єфремова. Це були кращі представники української інтелігенції, цвіт нації. Михайло Грушевський - видатний історик, професор, автор фундаментальної праці "Історія України-Руси", протягом багатьох років був у центрі наукового і культурного життя українців Галичини. Володимир Винниченко - талановитий письменник, революціонер з великим стажем політичної діяльності, лідер Української соціал-демократичної партії /УСДРП/. Сергій Єфремов - вчений-літературознавець, відомий публіцист, один

із засновників Товариства українських поступовців /ТУП/, лідер Української партії соціалістів-федералістів /УПСФ/, у яку був реорганізований ТУП у 1917 р.

Виникає запитання, чи була українська інтелігенція настроєна націоналістично? Очевидно, на нього не можна відповісти однозначно. Насамперед треба відмовитися від поширеного стереотипу, за яким націоналізм розглядався як суто негативне явище. До речі, В.І.Ленін не відкидав прогресивного змісту націоналізму пригноблених націй. Головна суть націоналізму дореволюційної української інтелігенції полягала у прагненні до консолідації нації, відстоюванні національної свідомості і гідності українців, у боротьбі за підтримку і розвиток української мови та культури.

Вся українська інтелігенція одностайно підтримала Центральну Раду. На першому етапі, до проголошення її крайовою владою, це була громадська організація, яка очолювала боротьбу українського народу за національне визволення. Вона була створена інтелігенцією, пізніше демократичним шляхом поповнилася представниками від усіх верств суспільства, а також національних меншостей, що проживали на Україні. Свою головну мету Центральна Рада вбачала у досягненні автономії України в межах Російської федеративної держави.

Центральна Рада ніколи не стояла на шовіністичних позиціях, а її націоналізм виявлявся лише у прагненні до національної автономії. На звинувачення у націоналізмі краще за всіх відповів її лідер М.Грушевський у статті "Чи Україна тільки для українців?", опублікованій 15 квітня в газеті "Нова рада". "Ми думаємо якраз, - підкреслював, зокрема, Михайло Сергійович, - що Україна не тільки для українців, а для всіх, хто живе на Україні, а живучи, любіть її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і його людності. І всякий, хто водиться такими поглядами, дорогий співгромадянин для нас, незалежно від того, хто б він не був - Великорос, Жид, Поляк, Чех". Однак стверджувати, що вся інтелігенція стояла на позиціях М.Грушевського, означало б погрішити проти істини.

Російська інтелігенція, яка жила на Україні, ставилася до українського національного руху переважно негативно. Її демократична частина, поділяючи погляди дрібнобуржуазної демократії, загалом визнавала за українцями право на національно-

територіальну автономію. Проте "українське питання" вона вважала і розцінювала як "ніж у спину революції" і пропонувала почекати до скликання Установчих зборів. Виразником поглядів цієї частини інтелігенції став створений у Києві "Демократичний союз працівників російської культури на Україні", до якого вийшло багато відомих діячів науки та культури. На сторінках української преси точилася жвава дискусія українських діячів з членами "союзу". С.Єфремов щодо його членів, зокрема, і зауважив: "Кожний щирий голос, хоча б він бренив і не в унісон нашим голосам, має право на увагу і його треба вислухати"³.

Частина російської інтелігенції, яка поділяла погляди кадетів, у переважній своїй більшості ставилася негативно не лише до самої ідеї автономної України, а й до національно-культурного будівництва, то розгорнулося, й до справи українізації народної освіти та інших сфер суспільного життя. Вона не заперечувала проти впровадження української мови в початковій школі однак різко виступала проти переходу на неї у вузах та державних установах. Рупором подібних настроїв стала київська газета "Киевлянин", яка у квітні 1917 р. повідомила про створення "Товариства юго-росів". "Югоросом вважається той, - писала газета, - хто визнає за свою мову російську літературну мову, за місце своєї роботи - територію вільної України"⁴. Серед цієї частини російської інтелігенції була дуже поширеною думка про те, що українська мова не має права на самостійне існування, оскільки вона в лише одним з діалектів російської, мовою простого народу, бідною й примітивною і годиться тільки для "домашнього вжитку", а не для високих сфер політики, науки чи мистецтва.

Так само не було єдності у національному питанні й серед української інтелігенції. Довгі роки національного гноблення не минули безслідно. Деяка частина її: русифікувалася, пройнялася великодержавницькими настроями, втратила зв'язок з народом, його мовою та культурою. Природно, вона лишалася осторонь національного руху й приєднувалася до російської інтелігенції.

Однак навіть серед тих, хто підтримав Центральну Раду, існували певні розбіжності, які ставали дедалі помітнішими. Національно-визвольний рух народних мас продовжував зростати. Тимчасовий уряд не йшов на жодні поступки, а Центральна Рада, як і раніше, зберігала лояльність і утримувалася від будь-

яких дій. У цих умовах почав зростати авторитет "самостійників", які закликали до негайного розриву з Росією. 2 червня націоналістична організація "Спілка української державності" провела у Києві масовий мітинг, на якому звучали відверто провокаційні гасла, погрози на адресу російського народу, заклики до негайних дій. Один з доповідачів Ол. Степаненко назвав діячів Центральної Ради "плазунами і старцями", які вимолюють у Тимчасового уряду "якоїсь нещасної автономії"⁵. Відчуваючи, що ситуація виходить з-під їхнього контролю, лідери Центральної Ради повідомляли Тимчасовому уряду: "Стихийний зріст українського руху набирає все більших розмірів, ... відмова Тимчасового уряду може той рух спрямувати в небажаному напрямі"⁶. Націоналістичне крило українського руху також очолювала інтелігенція, яка шукала підтримки й співчуття серед селянських та солдатських мас.

Крім загальноросійських політичних партій, на Україні діяли суто національні політичні об'єднання. Найбільшу кількість місць у Центральній Раді мали Українська партія соціалістів-федералістів, яка об'єднувала українську ліберальну інтелігенцію і наближалася за програмою до кадетів (її лідерами були С.Єфремов, А.Ніковський, Д.Дорошенко), Українська партія соціалістів-революціонерів, очолювана М.Грушевським; Українська соціал-демократична робітничка партія, лідерами якої були В.Винниченко та С.Петлюра. У 1917 р. між цими партіями не було такої гострої ідейної боротьби і розбіжностей, як між російськими. Незважаючи на відмінності у програмно-тактичних настановах, їх об'єднувало те, що всі вони були "партіями українців", тобто відстоювали права української нації.

Національна інтелігенція поділяла в основному погляди саме цих партій. Проте їхні ряди після лютого за рахунок інтелігенції не дуже зросли. На думку С.Єфремова, свідомою частиною була дуже зайнята національно-культурною роботою, і в неї не лишалося часу для політики⁷. З цим можна погодитися, лише варто додати, що провінційна низова інтелігенція ще й дуже погано розумілася на політиці. Її симпатії були на боці Центральної Ради. Вона підтримувала ідею національного визволення. Решта не мала для неї великого значення.

Крайніх правих позицій дотримувалися окремі політичні діячі, групи й течії, так звані "самостійники", які у грудні

1917 р. об'єдналися в Українську партію соціалістів-самостійників. Представництво їх у Центральній Раді було незначним.

Характеризуючи інтелігенцію, дуже складно робити якісь узагальнення. Вони завжди матимуть приблизний, умовний характер. Проте одну особливість, притаманну їй, здається можна вважати загальною. Свідому українську інтелігенцію, незалежно від соціального стану і політичних поглядів, її представників об'єднувала відданість "національній ідеї". Всі політичні події, починаючи з Лютневої революції й громадянської війни, вона сприймала крізь призму цих ідей. Соціальні питання для неї завжди перебували на другому плані. Цього не можна сказати про український народ у цілому, оскільки робітники й селяни пов'язували розв'язання національних і соціальних проблем. І це треба пам'ятати, визначаючи політичні позиції української інтелігенції.

Після Лютневої революції були створені об'єктивні умови для розвитку української мови, культури, освіти. Національно-культурне будівництво стало одним з головних напрямків діяльності Центральної Ради. Широке коло нових завдань постало у зв'язку з цим перед українською інтелігенцією. По-перше, політична діяльність і, по-друге, безпосередня практична професійна робота, спрямована на українізацію суспільного життя та національно-культурне будівництво.

З початком революції українська інтелігенція почала об'єднуватися і створювати різні професійні й громадські організації, які й стали ініціаторами та виконавцями національно-культурного будівництва. Треба нагадати, що Центральна Рада не мала своєї виконавчої влади і коштів. Тимчасовий уряд та його місцеві органи в кращому випадку приймали якісь рішення і виділяли мізерні суми, реальної ж допомоги не подавали ніякої. Все, що було зроблено в галузі освіти, культури, мистецтва у березні-жовтні 1917 р., є заслугою самої інтелігенції - вчителів, акторів, режисерів, журналістів тощо.

Культурне будівництво розпочалося майже на голому місці. Адже перебуваючи у складі царської Росії, Україна отримала і свою шкоду, і національний театр. До того ж, ішов четвертий рік війни, і будь-які спроби перетворень наштовхувалися на елементарні організаційні та матеріальні перешкоди. Однак у 1917 році великою була соціальна активність народу, і насамперед

інтелігенції.

Розпочалася широмасштабна робота по створенню системи української освіти - від початкової до вищої. За кілька місяців було відкрито більш як 50 українських гімназій, створено програми, методичні посібники й підручники. У винятково стислі строки підготували відкриття Українського народного університету, кількох середніх навчальних закладів, Української педагогічної академії та Академії мистецтв, йшли переговори про створення Академії наук. З'явилася українська преса, налагоджувалася книговидавнича справа, поживалося музичне й театральне життя.

Розвиток революційних подій на Україні привів до того, що 10 червня 1917 р. Центральна Рада проголосила I Універсал, яким декларувався початок відновлення української державності, а 3 липня - II Універсал. В результаті вона дістала від Тимчасового уряду дуже обмежену автономію - її визнали крайовою владою, та й то лише у п'ятьох губерніях. Був сформований перший український уряд - Генеральний секретаріат (5 укр. с.-д., 2 есери, 1 с.-р, 1 безпартійний), який очолив В.Винниченко. Після того, як Центральна Рада стала крайовою владою, додалося роботи й інтелігенції - формування міністерств, уряду, влади на місцях тощо. Національно-державне та культурне будівництво захопило її повністю. Безперечно, доба Центральної Ради була "зоряною годиною" української інтелігенції

Загострення політичної ситуації в країні дедалі глибше зачіпало український національний рух. Про це свідчили засідання Центральної Ради, розбіжності у Малій раді, партійні суперечки на сторінках газет і, нарешті, перша урядова криза наприкінці серпня 1917 р. і М.Грушевський, і В.Винниченко подавали у відставку і знову поверталися на свої посади. Есери звинувачували Винниченка і його кабінет в тому, що він орієнтувався на Петроград і нічого не робив для розв'язання внутрішніх питань - земельного, продовольчого та ін. Формування нового складу Генерального секретаріату було доручено Д.Дорошенку - відомому українському діячеві, соціалісту-федералісту, членові Центральної Ради, який із середини квітня до початку серпня виконував обов'язки комісара Тимчасового уряду у Галичині та Буковині. Він писав з цього приводу : "Я не розумію, які власно резони мали соціалісти-революціонери і справжній керма-

нич цілої тої справи проф. Грушевський, коли вони усували Винниченка, який виніс на своїх плечах цілий тягар боротьби за автономію, який весь час стояв у самім осередку руху і придбав собі широку популярність в кругах, які стояли за Центральну Раду" ⁸.

Проте авторитет і популярність В.Винниченка були такими великими, що він очолив і новий, більш поміркований склад Генерального секретаріату (2 укр. с.-д., 3 с.-ф., 1 укр. есер, 1 рос. есер, 1 кадет). Та незгоди і розбіжності не вдалося подолати. Дуже яскраво вони виявилися під час з'їзду губернських та повітових комісарів п'яти українських губерній, проведеного Генеральним секретаріатом 3-4 жовтня 1917 р. Останньому доводилося більше уваги приділяти організаційним питанням, ніж справам керівництва краєм. У складній політичній ситуації давалися взнаки відсутність політичного досвіду, зайва емоційність, амбітність молодих українських урядовців. Центральна Рада почала втрачати свій вплив серед народних мас, які чекали від неї, насамперед, соціальних змін, а розв'язання соціальних питань все відкладалося.

Перемога Жовтня різко змінила становище інтелігенції усієї Росії. Вона фактично була усунута від участі у політичному житті, втратила своє звичне місце у суспільстві, оскільки її головні багатства - знання, професійні навички і талант - девальвувалися, матеріально ж вона, здається, втратила значно більше, ніж інші класи. Тому стара інтелігенція, яка у своїй більшості традиційно залишалася на демократичних позиціях і навіть симпатизувала до жовтня більшовикам; не сприйняла соціалістичної революції. Проте вона і не вчинила їй скільки-небудь значного опору, не вступала як єдина політична сила. Ті, хто залишився в країні, виявили аполітичність, зайняли позицію нейтралітету, що дозволяло їм професійно співробітничати як з Радянською владою, так і з іншими політичними режимами.

Соціалістичну революцію у Петрограді українські кола сприйняли стримано. Місцева інтелігенція, по-перше, не відчувала ніякого співчуття до поваленого Тимчасового уряду, а, по-друге, вважала, що ситуація, яка склалася, сприятиме зміцненню молоді української державності. Наприкінці жовтня влада у Києві перейшла до Центральної Ради. 7 листопада III Універсалом була проголошена незалежна Українська Народна Республіка,

але як федеративна частина Російської республіки. Тому масового саботажу з боку державних службовців, лікарів, вчителів на Україні не спостерігалося, хоч окремі випадки, безумовно, мали місце.

Надії на те, що Україна в такий спосіб залишиться осторонь подій, не виправдалися. Стався розрив стосунків Центральної Ради з Раднаркомом, що фактично означало початок війни між ними. Отут і виявилися наслідки незлагоди в урядових колах: українська революція не вміла захищатися, нові військові сили не були створені, старі виявилися ненадійними. Ставлення української інтелігенції до Радянської влади, до більшовиків змінилося на відверто негативне. Так само вона зустріла і I-ий з'їзд Рад України, поставивши під сумнів законність його самого та проголошеної ним Республіки Рад. Її позиції мотивувалися тим, що в особі Радянської влади вона вбачала загрозу для вже реально існуючого суверенітету України. Крім того, вона вважала, і не безпідставно, що соціалістична революція була "принесена на багнетах з півночі". Хоч Центральна Рада і почала втрачати підтримку народних мас, вона все ж ще користувалася найбільшим авторитетом. На виборах до Установчих зборів у листопаді 1917 р. українські партії отримали 77% голосів, тоді як більшовики тільки 10%⁹.

Центральна Рада не змогла протистояти наступу на Україну радянських військ, присланих з Росії встановленню радянської влади у ряді регіонів. Її військові формування, які поповнювалися в основному за рахунок патріотично настроєної молоді, виявилися нечисленними. Апогеєм патріотичного піднесення, яке панувало в той час серед інтелігенції, стало створення у січні 1918 р. Студентського куреня із студентів Українського Народного університету, університету Св. Володимира та учнів старших класів Української Кирило-Мефодіївської гімназії. Його було відправлено на допомогу невеликому українському підрозділу, який обороняв Бахмацький залізничний вузол. 250 юнкерів, студентів та учнів і 100 гайдамаків 30 січня захищали залізничну станцію Крути від наступаючого з боку Гомеля 6-тисячного загону червоногвардійців та балтійських матросів. Оточений з усіх боків, кинутий своїми командирами, Студентський курень піднявся в останню атаку і загинув у нерівному бою. Жорстоку розправу було вчинено і над полоненими - всіх їх було розстріляно. "Бій під

Крутами був одним з героїчних епізодів у боротьбі, яку провадила невелика частина свідомого національного громадянства за українську незалежність - на сумному фоні загальної байдужості, безладдя та безголов'я", - писав Д.Дорошенко¹⁰.

Після того, як Центральна Рада залишила Київ, місцева інтелігенція пережила жахливі дні більшовицького терору. П'ять днів і ночей більшовики обстрілювали півмільйонне місто з гармат. Захопивши Київ, командуючий більшовицькими військами М.Муравйов видав наказ: "Нещадно знищити всіх офіцерів, юнкерів, гайдамаків, монархістів і всіх ворогів революції"¹¹. Було розстріляно близько 5 тис. киян, здебільшого офіцерів старої армії та інтелігентів.

У цих умовах підписання українською делегацією на переговорах у Бресті мирного договору з країнами Четверного союзу, яке відбулося 27 січня (9 лютого) 1918 р., було розцінене як перемога. "Ми виконали непохитну волю народів України і заключили сей мир, цілком демократичний і почесний для обох сторін. Цей мир повертає Українській Народній Республіці всі втрачені за час цієї війни українські землі. Він не має в собі ні явних, ні потайних контрибуцій. Він повертає до нового життя змучені і виснажені маси нашого народу" - писала газета "Вісник Ради Народних міністрів" 30 січня 1918 р.

Протягом деякого часу після повернення Центральної Ради до Києва інтелігенція перебувала в стані ейфорії, тим більше, що командування окупаційних військ поки що не втручалось у внутрішні українські справи. Пожвавилось культурне життя. 18 березня відновив заняття Український народний університет. З перших чисел березня запрацювали українські театри, вийшли чергові номери журналів. Велику активність виявляло Міністерство освіти. Було навіть проведено конкурс українських поштових марок, на якому розглядалось близько 40 проектів.

Розгін Центральної Ради і проголошення гетьманської влади були розцінені демократичними українськими колами як загроза всій національній справі. Реакція на гетьманський переворот була одностайною: невизнання. УПСР, УСДРП і навіть більш поміркована УПСФ відмовилися співробітничати з гетьманом. Тому гетьманська адміністрація складалася з діячів, які хоч і були українцями за походженням і стояли на ґрунті самостійності

України, але не брали раніше участі в українському національному русі і були маловідомими українським колам, не користувалися їхньою довірою і здавалися їм чужими. Українська інтелігенція, яка тільки-но пережила величезне національне піднесення і вся перебувала під враженням боротьби за національну самостійність, не могла примиритися з тим, що на чолі українського уряду стояли діячі, які не брали участі в цій боротьбі. А тому і політичний курс, взятий урядом, його опора на власницькі елементи, здавався українській інтелігенції, вихованій в радикальних поняттях, за чорну реакцію, і ніякі заходи нового уряду, спрямовані на розвиток освіти і культури, не могли примирити українську інтелігенцію з гетьманщиною. Зі свого боку, і гетьманський уряд не поспішав із заходами, які б допомогли досягти взаєморозуміння з українськими колами.

Згодом у стані української демократії з'явилися певні розбіжності. Праве крило, вважало, що українську державність, хай і в особі гетьманської держави, треба зберегти за всяку ціну. Перевагу воно віддавало парламентарно-еволюційним формам боротьби. Велика група діячів цієї орієнтації (переважно есери) невдовзі дістали посади, у гетьманському уряді. Ліве крило виступало проти всякого співробітництва з режимом, який розтоптав українську революцію. Воно закликала до відкритої боротьби проти нього. До речі, твердо, послідовну позицію щодо гетьманщини зайняв М.Грушевський, який категорично відновився брати участь навіть у чисто культурній діяльності. Тоді ж стався розкол у двох найбільш радикальних українських партіях - УСДРП та УПСР створилися незалежні ліві групи. Перша, невелика, кількість українців емігрувала за кордон.

Згодом відбувається консолідація сил української демократії, селянства і робітничого класу, спрямована проти окупантів і гетьманщини. Фактично був створений єдиний національний фронт в особі Українського Національного союзу (серпень 1918 р.), до якого увійшли всі ліві та центристські українські партії й громадські організації, за винятком лівих груп УПСР та УСДРП. Популярність його серед інтелігенції швидко зростала.

В результаті всенародної боротьби гетьманщину було повалено. Відновилася УНР, на чолі якої стала Директорія - урядовий орган з п'яти осіб під керівництвом В.Винниченка. Доба Директорії, на нашу думку, є найбільш трагічною сторінкою української

революції, бо саме тоді розпочався незворотний процес руйнації єдиного національного фронту, збільшилася прірва між інтелігенцією і народом.

У своїй Декларації від 26 грудня 1918 р. Директорія проголосила владу трудящих й запропонувала обрати верховний орган - Конгрес трудового народу України з представників селянства, робітництва та трудової інтелігенції, а також обіцяла провести земельну реформу та інші соціальні перетворення. Проте тодішнє керівництво УНР виявилось неспроможним здійснити які-небудь реальні заходи з обіцяного. Воно було паралізовано гострими ідейними суперечностями. Голова Директорії В.Винниченко та прем'єр-міністр В.Чехівський близькі за своїми поглядами до більшовиків, перебуваючи на крайньому лівому фланзі, не знаходили спільної мови з іншими урядовцями. А тим часом реальна влада опинилася в руках військових командирів - отаманів. "Отамани не тільки військові справи вирішували, а й усі політичні, соціальні й національні, - писав В.Винниченко у "Відродженні нації". І хоч твір цей надто суб'єктивний, з деякими думками його автора можна погодитися: "Це була група. молодих, енергійних, до фанатизму й екстазу пронятих національним чуттям людей. Вся вага військових операцій проти гетьманщини лягла на їхні плечі й через те вони вважали себе визволителями України. Не довіряючи політичним діячам і партіям, будучи мало освіченими в політичних питаннях, маючи психіку і світогляд звичайних обивателів-демократів, а з другого боку гадаючи, що треба виявити "тверду, залізну владу", ці молоді люди взяли й політично "визволяти" Україну... І через те декрети Директорії, її благі наміри, її декларації були собі хорошими словами, а в дійсності були отаманські діла з поганими наслідками"¹²

Чийм прихильником стала тоді інтелігенція, сказати важко. З одного боку, вона не виправдовувала каральних експедицій Болбочана та Коновальця проти українських робітників і селян та єврейські погроми. Але, з іншого, її лякала й перспектива "української соціалістичної революції в національних формах", якої прагнув В.Винниченко. І тому, серед інтелігенції панувала розгубленість, вона втрачала орієнтири. Про розмежування думок в українському русі свідчила і зміна керівництва ним, яке перейшло до С.Петлюри. Він не був такою яскравою особою, як його попередники М.Грушевський та В.Винниченко, що в той період

остаточно відійшли від національного руху. Симон Петлюра до 1917 р. відомий як діяч УСДРП, публіцист, редактор журналу "Украинская жизнь" (виходив у Москві). Як голова Української ради Західного фронту прибув на I-й Український військовий з'їзд, був обраний членом Українського Генерального військового комітету. У першому складі Генерального секретаріату дістав посаду генерального секретаря військових справ. Очолював військове керівництво повстанням проти гетьманщини, командував військами Директорії, з лютого 1919 р. - її голова.

В той час поглибився і оформився організаційно розкол у лавах УСДРП та УПСР. Радикальні ліві групи стали повністю незалежними. Тривала еміграція української інтелігенції за кордон.

Свою політику стосовно інтелігенції у 1919 р. КП/б/У та радянська влада будували відповідно до рішень III з'їзду КП/б/У, який охарактеризував національну інтелігенцію як силу контрреволюційну¹³. Радянська влада, яка з недовірою ставилася до всієї інтелігенції, особливо не довіряла українській. Керівні діячі України Г.П'ятаков, Х.Раковський та ін. неправильно оцінювали національний рух. Воші не тільки не бачили його прогресивного змісту, а й вважали перешкодою на шляху до світової революції. Примарна ідея світової революції здавалася більшовикам близькою до реальності (події в Угорщині, Німеччині тощо). І в Україні, де національне питання було чи не найбільш важливим з усіх політичних питань, державна політика проводилася в дусі національного нігілізму. Все це й антинародна земельна та продовольча політика викликали незадоволення серед найширших верств населення України, і насамперед, селянства та інтелігенції. Політичні настрої останньої в той час можна визначити як неприхильний нейтралітет щодо радянської влади. Відсутність підтримки з боку населення і стала головною причиною швидкого просування Денікіна на Україну.

Денікінщина виявилася для народу України, як і попередній період, тяжким випробуванням. Соціально-економічна політика режиму, який захищав інтереси великих власників, не могли задовольнити ні українське селянство, ні демократичну інтелігенцію. Національна політика будувалася в дусі великодержавного шовінізму - "великої і неділимої" Росії. Під час повстансько-партизанської боротьби проти денікінщини певний авторитет в україн-

ських колах здобула Українська комуністична партія (боротьбистів), яка була створена у серпні 1919 р. з лівих груп, що відокремилися від УПСР та УСДРП - т. зв. "боротьбистів" і "незалежників".

В останній рік громадянської війни серед інтелігенції спостерігалось посилене політичне розмежування. Ні, вона не втрачала віри в національні ідеали, проте дедалі більше розчаровувалась в тому національному русі, який існував реально. Угода Петлюри з Пилсудським і прихід поляків на Україну, багато інших "поступок" змінили політичний характер національного руху. Демократичний національний рух, який підтримував весь народ України, під тиском об'єктивних і суб'єктивних обставин, набував дедалі реакційнішого й терористичного характеру. Частина інтелігенції, тісно з ним пов'язана, змушена була емігрувати слідом за відступаючими польськими військами. Не тільки ідейні розходження з радянською владою були причиною виїзду на захід, а також "страх переслідувань, небажання власною шкурою платити за гріхи Петлюри й Пилсудського"¹⁴.

Інша частина інтелігенції була готова прийняти радянську владу, але при умові, що вона забезпечить національні права українського народу та суверенітет України. Такі погляди поділяв, зокрема, В.Винниченко, який у вересні 1920 р. писав у своєму щоденнику: "Інтелігенція вже почала було перетрушувати свою хуторянську ідеологію, передивляється свій ідейний багаж, щиро готується до прийняття революції. Вона збиралась уже щирозсердно і нелукаво служити радянській владі, тільки б вона була своя, українська"¹⁵.

Здавалося, об'єктивні умови для цього існували. Резолюція VIII Всеросійської конференції РКП(б) "Про Радянську владу на Україні" обіцяла таку національну політику, яка б гарантувала суверенітет українського народу. Партія боротьбистів підтримувала радянську владу, її представники увійшли до Всеукраїнського, а пізніше дістали деякі державні посади (зокрема один з лідерів боротьбистів Г.Гринько став народним комісаром освіти). Проте шлях до взаєморозуміння був складним. Резолюцію було прийнято, однак керівництво на місцях не поспішало втілювати її в життя. Деякі зміни на краще відбулися, але дуже незначні. Майже весь партійний, радянській, військово-адміністративний апарат, як і

у 1919 р., складався з керівних працівників РСФРР. У своїй діяльності вони не враховували місцевих умов. З березня 1920 р. почалась т.зв. "самоліквідація" партії боротьбистів. Союз з боротьбистами був потрібний більшовикам лише доти, доки вони не забезпечили підтримки з боку українського селянства та інтелігенції. Становите ускладнювалося повною відсутністю демократичних структур у всіх сферах партійного, державного і громадського життя. І цілком зрозуміло, що український інтелігенції як і раніше гаряче відданій національній справі, було дуже важко або й неможливо прийняти ту жорстку схему життя і поведінки, яка їй пропонувалася. Тому у другій половині 1920 р. і у 1921 р. еміграція української інтелігенції продовжувалася. За своїми масштабами вона була масовішою, ніж у Росії.

В той же час відбувалося і зближення частини української інтелігенції з радянською владою. Це були, головний чином, молоді люди, за своїми поглядами близькі до боротьбистів, що відійшли від національного руху через ідейні розбіжності. Певного порозуміння було досягнуто і з окремими представниками творчої інтелігенції. Вони, як і раніше, були захоплені культурними справами, ставлення радянської влади до яких змінилось на краще. Розвиток національної культури був проголошений одним з напрямків радянського культурного будівництва. Отже, стверджувати, то на кінець громадянської війни українська інтелігенція підтримувала радянську владу, немає серйозних підстав. Примирення, так само як і значна рееміграція української інтелігенції, стали реальністю тільки у середині 20-х років.

Українська інтелігенція пройшла крізь революцію складним шляхом. Вона очолила боротьбу української нації за своє національне визволення, дала ідеологів і вождів цього руху, несла на собі тягар національно-культурного й національно-державного будівництва. Протягом періоду, який ми розглянули, політичні настрої інтелігенції змінювалися під впливом подій усередині національного руху, так і громадянської війни. Представлена еволюція політичних поглядів української інтелігенції має загальний, приблизний характер, але одночасно даже яскраво характеризує її саму. Трагізм становите інтелігенції полягав у тому, що їй, прихильниці національних ідеалів, доводилося жертвувати іншими своїми ідеалами й принципами - гуманізмом, демократією.

Тому зміна політичних орієнтацій української інтелігенції нам вбачається як пошук шляхів національного самовизначення України, яке вона допускала в межах будь-якого суспільного ладу.

Література

1. Костиков В. Не будем проклинать изгнание... Пути и судьбы русской эмиграции. - М., 1990; Наше Отечество: Опыт политической истории. - М., 1991. - Т.1-2; Россия на рубеже веков: Исторические портреты.- М., 1991.
2. Эти голоса не были услышаны // Родина.- 1990. - № 1,- С.94.
3. Нова рада. - 1917. - 22 черв.
4. Нова рада. - 1917. - 7 квіт.
5. Народна воля. - 1917. - 17 черв.
6. Народна воля. - 1917. - 19 черв.
7. Нова рада. - 1917. - 9 квіт.
8. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле.- Львів, 1923. - Ч.П. - С.7-8.
9. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопедія. - К., 1987. - С.570.
10. Дорошенко Д. Історія України, 1917-1923. - Ужгород, 1932. - Т.І. - С.284.
11. Там же. - С.294.
12. Винниченко В. Відродження нації. - Київ-Відень, 1920.- Ч.ІІІ. - С182-183.
13. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з"їздів, конференцій і пленумів ЦК: У 2-х т. - К., 1976. - Т.І. - С.31.
14. Любченко М. Чотири роки української еміграції // Червоний шлях. - 1923. - № 2. - С119.
15. Винниченко Владимир. Из дневников // Дружба народов. - 1989. - № 12. - С.195.

10.

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

№ 1

1992

**ШЛЯХИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВНОСТІ**

Українська інтелігенція в
пошуках шляхів національного
самовизначення (1917-1920 рр.)

Переговори між Українською
Державою та Радянською
Росією (23.У -7.Х 1918 р.р.)

Київ

Заруда Тарас Віталійович - аспірант Київською державного університету ім Т.Г.Шевченка

Бойко Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України АН України

Автори вміщених матеріалів висловлюють свою особисту думку, що не обов'язково збігається з точкою зору редколегії.

Редколегія: С.В.Кульчицький (головний редактор), В.Ф.Верстюк, В.М.Даниленко, В.С.Коваль, О.Ф.Овсієнко, В.А.Смолій, О.І.Ганжа (відповідальний секретар), І.С.Хміль.

Літературний редактор. В.В.Стехун

У разі передруку матеріалів узгодження з редколегією обов'язкове.

© О.Д. Бойко 1992.

ПЕРЕГОВОРИ МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ
ТА РАДЯНСЬКОЮ РОСІЄЮ /23.У. - 7.Х.1918 р./

На кінець 1917 р. перша світова війна входила в своє завершальну стадію. Антанта поступово схиляла шальки терезів на свій бік. Проте Жовтнева революція в Росії різко змінила ситуацію: з війни фактично була виведена потужна складова частина Антанти - російська армія. Почався процес суверенізації багатьох народів, що входили до складу колишньої Російської імперії.

Проголосила свою незалежність і Україна. Однак **уже** на початок 1918 р. вона виявилася окупованою більшовицькими військами. І лише підписання Брест-Литовських угод, а потім і введення австро-німецьких військ на Україну допомогли підновити владу Центральної Ради.

Політичне становище на Україні, яке перед тим відрізнялося бурхливістю і надзвичайною мінливістю, на середину травня 1918 р. більш-менш стабілізувалося.

В Києві до влади в результаті перевороту, здійсненого 29 квітня за допомогою німецьких властей, прийшов Павло Петрович Скоропадський, проголошений гетьманом України. Сформований ним уряд поряд із спробами вирішити внутрішні проблеми розгорнув активну зовнішньополітичну діяльність. Зокрема, значні зусилля вживалися для налагодження тісних контактів з Радянською Росією, з метою забезпечення безпеки східних кордонів України. Не всі здійсненні заходи дали бажані результати, проте певний політичний слід вони все ж залишили.

Згідно VI-ою статтею Брестської угоди, підписаної 3-го березня 1918 року між Росією та Центральними Державами (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія й Туреччина), Радянський уряд мав розпочати переговори з Україною для підписання мирного договору. В ній, зокрема, йшлося про те, що Росія зобов'язується негайно укласти мир з Українською Народною Республікою і визнати мирний договір між нею та державами Четверного союзу; а також про те, що Росія припиняє будь-яку агітацію та пропаганду проти уряду чи громадських установ Української Народної республіки¹.

Перші кроки до миру зробила українська сторона. Вже 30-го березня 1918 року Рада Народних Міністрів УНР звернулася до російської сторони з радіотелеграмою такого змісту: "Уряд Української Народної Республіки неодноразово пропонував Вам припинити не з нашої вини розпочату й не нами проголошену війну і визначити окремим договором наші кордони й наші правові стосунки... Рада Народних Міністрів пропонує Уряду Російської Республіки негайно приступити до переговорів про умови демократичного миру й вказати місце та час першої зустрічі наших делегацій" ².

У відповідь на це звернення від Ради Народних Комісарів 3-го квітня надійшла нота, в якій місцем майбутніх переговорів пропонувалося обрати Смоленськ і розпочати роботу над мирним договором 6-го квітня 1918 р. Повно, така поспішність була викликана сподіванням, що з початком переговорів припиниться наступ німецьких та українських військ.

Після розгляду цього питання на засіданні Ради Народних Міністрів УНР 17 квітня до Москви було надіслано послання з нотою українського уряду, де пропонувалося розпочати 22 квітня 1918 р. переговори в Курську. Проте через ненормальний стан залізничного сполучення і численні інші перешкоди посланець дістався Москви лише 26 квітня, тобто через 4 дні після пропонованої дати початку переговорів.

Тому для вирішення питання про місце й час майбутньої мирної конференції до Києва 7 травня прибула з Курська група російських представників з шести чоловік (полковник Генерального штабу К.Зільберман, П.Зайцев, А.Чайкін, Громов та ін.). Перед українською стороною постало питання про повноваження російської делегації: вони були отримані нею до від'їзду з Москви і звернені до тодішнього уряду - Ради Народних Міністрів УНР. Тим часом влада в Києві змінилася і державою керував уряд, сформований П.П.Скоропадським, який звернувся до російської сторони з проханням підтвердити повноваження. Це було зроблено, коли делегація знеслася по прямому телефону з Москвою.

На прийомі, що був одразу ж влаштований гетьманом для представників РСФРР, було висловлено пропозицію вести переговори в межах України. Про це негайно повідомили до Москви, звідки того ж дня надійшла згода. Пропонувалося, щоб український уряд конкретно встановив час та місце переговорів ³. Крім

того, 11 травня 1918 р. російською групою "передового базування" в Києві у листі до Міністерства закордонних справ України було висунуто ряд попередніх умов до початку мирних переговорів. Вимагалось встановити стан перемир'я на всіх російсько-українських фронтах між німецько-українськими та російськими військами, негайно налагодити телеграфне сполучення по окремій лінії між Києвом та Москвою через Курськ для користування виключно російською делегацією.

Попередньо висувалося також вимога про відновлення залізничного сполучення між Києвом та Курськом, підготовки приміщення для членів делегації в Києві та надання їм необхідної охорони. "У випадку задоволення зазначених пропозицій просимо повідомити про бажаний день зустрічі делегацій. Одночасно просимо надати можливість уповноваженим Російської мирної делегації, що перебувають у місті Києві, виїхати до м. Курська з певною письмовою відповіддю не пізніше 11-го травня"⁴.

Вимоги були виконані. Німецький уряд через свого посла в Москві барона Мірбаха також підтримував перед представниками Ради Народних Комісарів РСФРР пропозицію про проведення в Києві майбутньої мирної конференції. 11 травня в Міністерство закордонних справ Української Держави надійшла телеграма від посла Німеччини на Україні барона Мумма фон Шварценштайна, в якій він повідомив, що російський уряд пристав на це запрошення⁵. Згідно з попередньою домовленістю про те, що українська сторона конкретно визначить час початку переговорів, Голова Ради Міністрів Української Держави Ф.А.Лизогуб того ж дня запропонував представникам російської групи, яка перебувала в Києві, відкрити конференцію 22 травня 1918 р.

Це була вже дещо реалістичніша, ніж попередні, пропозиція, оскільки, як показали дальші події, підготовка до переговорів потребувала не одного тижня. Одночасно 4 травня 1918 р. у Ворожбі (Харківська губернія) радянська делегація налагодила зв'язки з українською місією і підписала договір про місцеве перемир'я. Через два дні в Конотопі (Чернігівська губернія) було влаштовано зустріч між російськими та німецькими представниками.

РСФРР не цих переговорах представляли начальник штабу військ Курського району К.Н.Зільберман, секретар російської мирної делегації І.О.Зайцев, уповноважений російської мирної

делегації А.М.Чайкін, німецьку - 1-й Генерального штабу офіцер 95-ї піхотної дивізії капітан Германн, 1-й ордонанцофіцер тієї ж дивізії ротмістр Зайгге, розвідувальний офіцер та перекладач 95-ї піхотної дивізії лейтенант Пакк.

В результаті проведених переговорів сторонам вдалося домовитися про визначення ліній розташування ворогуючих військ, а між ними - так званої "нейтральної зони" . Ця зона набула особливого статусу. В договорі обумовлювалося, що "... ніякі військові частини або патрулі обох сторін не повинні вступати до визначеної нейтральної зони. Реквізиція продовольчих запасів всередині зони з обох сторін забороняється. Також не повинні для цього використовуватися особливо призначені приватні особи обох сторін. Перехід приватних осіб всередині зони й далі пози її межі дозволяється. Переліт через межі нейтральної зони пілотом забороняється"⁷ .

Пропозицію про створення "нейтральної зони" було внесено російською стороною. Офіційно вона була потрібна для того, щоб унеможливити зіткнення патрулів чи військових частин ворогуючих армій. Проте відсутність подібних зон на інших ділянках російсько-німецького фронту, а також те, що, як показало розгортання подальших подій, саме на терені "нейтральної зони" Росією були сформовані і озброєні військові частини, які ввійшли до Українського фронту, свідчать, що вже на момент ведення переговорів про встановлення демаркаційних ліній більшовицьке керівництво планувало використати цю зону як плацдарм для створення "робітничо-селянського уряду" і військ "соціалістичної України".

Договір про встановлення перемир'я відкрив дорогу відновленню залізничного, телеграфного та поштового зв'язку між Києвом і Москвою. Припинення бойових дій дало змогу німецьким інженерним частинам в районі Коренева знешкодити фугаси, закладені більшовицькими військами під залізничну колію⁸ . Незабаром після цієї операції по відновленій лінії прослідував спеціальний ешелон з російськими представниками.

Очолювати російську делегацію на мирній конференції за постановою Раднаркому, підписаною В.І.Леніним 17 травня 1918 р., було призначено Х.Раковського та Д.З.Мануїльського. Секретарем був П.О.Зайцев. До її складу входили ще 37 чол. - експертів у певних галузях економіки, політики, культури,

23.

військової справи. Крім того, спочатку до делегації було включено Й.В.Сталіна та П.П.Томського. Проте через внутріпартійну боротьбу та закулісні інтриги всередині керівництва більшовицької партії вони дісталися лише до Курська, а звідти повернули назад, до Москви.

Перед російською мирною делегацією стояло завдання, яке диктувалося тодішнім політичним становищем РСФФР. 25 травня 1918 р. чехословацький корпус, частини якого в результаті передислокації до Владивостока виявилися розкиданими на величезній території на сході Росії, підняв заколот проти більшовицької влади. До кінця травня корпус зайняв Маріїнськ, Челябінськ, Новомиколаївськ, Пензу, Сизрань, Томськ, а трохи згодом - Омськ і Казань. Частили П.М.Краснова завдавали відчутних ударів Червоній Армії, примушували останню здавати позицію за позицією. Комуністичному уряду в Москві необхідно було передислокувати наявні військові частини з українського напрямку в інші регіони, що й мала забезпечити участь російських представників у мирній конференції.

Серйозна підготовка до організації і проведення переговорів здійснювалася адміністрацією П.П.Скоропадського. 18 травня 1918 р. це питання розглядалося на засіданні Ради Міністрів Української Держави. З доповіддю виступив тодішній міністр закордонних справ М.П.Василенко, який запропонував ухвалити підготовлений план організаційних заходів. Пропозицію було підтримано Радою Міністрів: "Прийняти до відома доклад про згоду Шелухіна бути головою цієї конференції; ухвалити план організації підготовчих робіт, накреслений Міністерством закордонних справ: асигнувати на видатки на Мирову Конференцію 100 000 рублів..."⁹.

Через чотири дні, тобто 22 травня, Рада Міністрів знову повернулася до питань, пов'язаних з роботою мирної конференції. На її засіданні було ухвалено: а/ Перш усього заключити перемир'я, при чому совітське військо повинне бути одведено за межі України і на Сході за Хопер. Крім того, належить поставити в обов'язок, що не буде допущено ніяких братань і ніяких переходів совітського війська в осередку Росії, особливо ніяких скупчень в напрямку Кубані... г/ для членів Української Делегації (вести переговори) на українській, допускаючи російську як виключення... д/ Засідання закриті, але скласти негайно са-

му широку інформацію преси... е/ Питання про підданство доручити виробити Міністру справ судових, а поки що рахувати маючим право на захист Українського Правительства усіх, хто живе на Україні, осіб... л/ В склад делегації призначити Головою Шелухіна, заступником І.О.Кістяківського..."¹⁰ .

Проведено було й інші призначення. Головою політичної комісії став О.Я.Щульгін, а по тому, як він обійняв посаду посла Української Держави в Болгарії, його замінив М.А. Славинський, Військово-морську, фінансову, економічну, комунікаційну, культурну та юридично-редакційну комісії очолили, відповідно, генерал М.В.Бронський, Г.Г.Лерхе, С.М.Гутник, Є.О.Сакович, П.І.Холодний, М.М.Могилянський. Секретарем був спочатку В.Ф.Катрановський, а з вересня – М.Є.Пожар. Директором канцелярії призначено було М.С.Ткаченка.

В Уряді Української Держави неодноразово порушувалося питання про відшкодування збитків, заподіяних більшовицькими військами, а також військовими діями, що велися на території України під час світової війни. Були створені спеціальні комісії при багатьох міністерствах для оцінки розмірів збитків та прийняття скарг і заяв на відшкодування втрат¹¹. Особливо важливим аспектом цієї проблеми стало питання про повернення заводського обладнання й рухомого складу залізниць та кораблів. Все це було вивезене більшовиками перед відступом з України. Проте до початку роботи мирної конференції повний реєстр претензій української сторони ще не був остаточно складений, і тому під час роботи форуму міністерства його продовжували впорядковувати.

Основний обсяг підготовчих робіт обома сторонами було завершено якраз до початку переговорів. 22 травня 1918 р. співголови російської делегації Х.Раковський та Д.З.Мануїльський мали зустріч в холі готелю "Марсель" з київськими журналістами. Перше ж питання поставило російських представників у незручне становище - запитали про більшовицький терор. Х.Раковський змушений був визнати обурливість репресивних акцій та осудити розстріл офіцерів у Києві й Севастополі, закинувши водночас докір інтелігенції, яка не хотіла підтримувати більшовиків. Далі він намагався спростувати широко відомі факти хаосу і безладу в Росії, гонінь на українство. Взагалі і Х.Раковський, і Д.З.Мануїльський широко користувалися можливістю пропагувати свої

погляди на сторінках української преси. Вони охоче давали інтерв'ю численним журналістам, які займалися висвітленням переговорів. Так, зокрема, кореспонденту газети "Відродження" Х.Раковський заявив, що радянський уряд визнав право України на самостійність, і що російська делегація приїхала до Києва з метою швидше підписати договір та встановити добросусідські стосунки з Українською Державою. А далі він намагався запевнити, що в Петрограді й Москві немає продовольчої кризи і Росія сама себе може прогодувати, а от Україна значно більше зацікавлена в збуті зерна на ринку північного сусіда та придбанні російських товарів¹².

Резонанс про початок переговорів у громадянських колах Києва був великий. Газети аналізували політичну ситуацію, стосунки між Українською Державою та Росією, розглядали події давнього й недавнього минулого. Київських журналістів цікавив склад делегації РСФРР і, зокрема, деякі особи, що входили до неї. У пресі з'явилися повідомлення про причетність експерта російської делегації Д.Грановського, який на початку 1918 р. був комісаром Державного Банну в Києві, до зникнення цінностей цієї установи. Офіційно прореагувала на ці повідомлення тільки українська сторона, яка заявила, що в цього питання буде проведене слідство і, якщо того вимагатиме ситуація, вжито необхідних заходів.

23 травня 1918 р. о 14.30 в приміщенні Педагогічного музею* відбулося перше пленарне засідання мирної конференції. Відкрив його голова української делегації С.П.Шелухін. Він порушив питання про необхідність визначитися з повноваженнями делегацій, оскільки з російської сторони було представлено документ такого змісту: "Рішенням Ради Народних Комісарів від 27-го квітня цього року товариш Християн Георгійович Раковський призначений повноважним представником Російської Соціалістичної Федеративної Республіки для ведення переговорів з Українською Державою про заключення договору, що починаються 22 травня цього року в місті Києві, та для підписання такого договору.

*У будинку Педагогічного музею раніше засідала Центральна Рада. Нині це - Будинок учителя.

Голова Ради Народних Комісарів В.Ульянов /Ленін/, Тимчасовий Заступник Народного Комісар з іноземних справ Георгій Чичерін Керуючий справами Ради Народних Комісарів Володимир Бонч-Бруевич"¹³.

С.П.Шелухін слушно зауважив, що в пред'явленому документі не вказано, задля яких переговорів прибула російська делегація і на підписання якого договору уповноважується Х.Раковський своїм урядом. Х.Раковський, не дочекавшись завершення перекладу (переговори велися українською і російською мовами через перекладачів), закрити свою теку з паперами і заявив, що радянська делегація на ці запити дасть відповіді у письмовій формі¹⁴.

Наступного дня засідання також почалося з обговорення повноважень. Окрім згаданого, українська сторона порушила питання і про те, що необхідно визначитися, що собою являє РСФРР і які території представляв уряд, що знаходиться в Москві. Адже на той момент цілий ряд утворень колишньої Російської імперії проголосили свою незалежність. Це знову поставило російську делегацію у скрутне становище. Х. Раковський, висловивши свої міркування з приводу повноважень і того, що являє собою РСФРР, заявив, що докладні пояснення він подасть завтра, а поки звертає увагу української сторони на те, що на її повноваженнях немає підпису П.П.Скоропадського, а отже, вони не дійсні. У відповідь С.П.Шелухін витяг зі свого портфеля оригінали повноважень з підписами гетьмана /російській стороні були надані копії/, після чого делегації розійшлися.

Пояснення російської сторони про сутність РСФРР було отримано 25 травня на черговому пленарному засіданні. У ньому декларувалося, що РСФРР - єдина держава, яка "включає в себе території всіх совітів робітників і селян. Місцеві, повітові, губернські і краєві совіти є незалежними в області внутрішнього врядування і в усіх справах, котрі стосуються до всієї федерації в її цілому.

Відносно інших держав Російська Федеративна Совітська Республіка репрезентується своєю центральною властю... Таким чином, суб'єктом міжнародного права є соціалістична Совітська Республіка в цілому"¹⁵.

Під час дискусії, що розгорнулася після цього, голова української делегації С.П.Шелухін зачитав перелік вимог, вико-

нання яких, вважалося, дасть можливість вести плідну роботу по виробленні мирного договору. Вони включали в себе такі пункти:

1. Радянські війська мають відійти на демаркаційну лінію, що зазначена на карті, переданій українською делегацією російській стороні;
2. Всім українцям не повинні чинитися перешкоди в поверненні на Україну з майном;
3. Вагони та локомотиви, вивезені з України, мають бути повернені протягом двох тижнів;
4. Український уряд дістає право мати своїх представників у РСФРР для захисту українського населення на території Росії та колонізованих землях.

Х.Раковський згодився прийняти ці умови і заявив, що російська делегація з увагою розгляне демаркаційну лінію, накреслену українською стороною. Проте вже на наступному пленарному засіданні він відмовився визнати запропоновану демаркаційну лінію, звинувативши авторів у безпідставному перенесенні її на схід. Така різка зміна, позицій, можливо не в останню чергу, пояснювалася успіхом у налагодженні Х.Раковським контактів з послом Німеччини в Києві бароном фон Шварценштайном.

Загалом ставлення німецького уряду до українсько-російських відносин не було сталим. Воно змінювалося залежно від політичної ситуації. На початку 1918 р., коли більшовики достатньо утвердили свою владу, Німеччини, підтримувала Україну в її вимогах і не уникала військового тиску на Росію. Проте із зростанням опору комуністам, побоюючись, що внаслідок ослаблення більшовиків до влади можуть прийти сили, що відновлять військові дії на Східному фронті, кайзерівський уряд значно пом'якшив своє ставлення до Росії. Це одразу позначилося на українсько-російських мирних переговорах. Позиція російських представників ставала дедалі жорстокішою.

Протилежні позиції зайняли українська та російська делегації практично з усіх питань, що обговорювалися на пленарному засіданні 26 травня 1918 р. Особливо активно Х.Раковський заперечував існування утисків українського громадянства, не зважаючи на численні показання свідків та інші факти, наведені С.П.Шелухіним.

Дискусія з порушених питань тривала і на засіданні 31

травня, коли російська делегація представила нові повноваження, визнані С.П.Шелухіним як задовільні. Того ж дня відбувся офіційний обмін повноваженнями голів обох делегацій.

Протокол цієї події викликав новий спалах суперечок. Х.Раковський, на протигагу своїм широко декларованим принципам, не погоджувався із запропонованим варіантом тексту, оскільки в ньому містилася згадка про самостійність Української Держави. Він почав доводити, що юридично Україна зможе здобути незалежність лише після визнання цього факту в тексті мирного договору з Росією. А до того суверенної Української Держави не може існувати, оскільки РСФРР є спадкоємицею колишньої Російської імперії й має права на всі території, які входили до її складу¹⁶.

Довга і гостра дискусія закінчилася тим, що російська делегація погодилася затвердити протокол у такому вигляді: "1918 року, травня 30 дня. Виконуючи волю своїх правительств про заключення мирного договору й підписання актів мирових переговорів і мирного договору між Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою і Українською Державою, уповноважені представники обох самостійних і ні од кого не залежних держав зібрались у місті Києві; а саме: від правительства Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки уповноважені Християн Раковський і Дмитро Захарович Мануїльський, з одного боку, і од правительства Української Держави уповноважений генеральний суддя Сергій Павлович Шелухін, з другого, і, на підтвердження своїх уповноважень, подали од своїх правительств грамоти, якими в цьому засіданні обмінялись, вручивши свої акти: уповноважений С.П.Шелухін уповноваженому Х.Г.Раковському, а уповноважений Х.Г.Раковський – уповноваженому - С.П.Шелухіну..."¹⁷

На тому ж засіданні росіянами були викладені свої погляди на умови перемир'я. Вони загалом збіглися з українськими і включали в себе положення про необхідність визначення демаркаційної лінії, надання допомоги при переїзді громадянам обох держав на батьківщину, необхідність вирішити питання з рухомим залізничним парком, встановлення консульських стосунків для захисту прав громадян в іншій державі та вирішення питання про допомогу полоненим й про вантажі, що знаходяться на території двох держав.

Незважаючи на різні підходи до більшості питань і числен-

ні затримки в роботі над текстом акту про перемир'я, делегаціям вдалося досягти згоди. 12 червня 1918 р. договір про перемир'я було підписано. Ним передбачалося:

"1. По згоді обох сторін бойові операції припиняються на всьому фронті на весь час ведення мирових переговорів між Українською Державою та Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою...

2. Уряди... на підставах взаємності зобов'язуються не робити перепон і дати волю і можливість громадянам тієї і другої Держав по можливості без пересадок переїхати в свою вітчизну з їх майном... В першу чергу повинно перевозити військово-полонених обох Держав, що евакуюються з Центральних Держав); то жінок і дітей, у яких не стало батьків.

3. - а). Обидві сторони, які договориються, вживають усіх заходів для відновлення обопільного користування і обміну залізничним рухомим составом... – б). З огляду на те, що під час війни рухомий состав було перегнано із залізниць Української Держави за лінію фронту на залізниці Совітської Республіки, остання бере на себе обов'язок передати негайно Українській Державі залізничний рухомий состав в кількості, в терміні і на умовах, які будуть вироблені згодом між відомствами шляхів. – г). Одночасно... обидві сторони, які договориються, приймають негайно необхідні заходи для відновлення телеграфних, поштових і пасажирських залізничних зносин...

4. Уряди обох Держав на підставі взаємності заводять... своїх представників, консулів та комісарів для оборони інтересів своїх громадян...

5. Українська і Російська Спілки Червоного Хреста негайно вживають заходів для полегшення переїзду військовополонених і громадян обох Держав і для організації допомоги їм в дорозі.

6. Обидві Держави зобов'язуються одночасно з припиненням бойових дій на час ведення переговорів вжити потрібних заходів для найскорішого устанавлення можливого тимчасового товарообміну для задоволення необхідних біжучих потреб кожної із сторін в певних продуктах...

7. Обидві Держави негайно приступають до переговорів про утворення мирового договору"¹⁸.

Акт про перемир'я був підписаний з українського боку -

С.П.Шелухіним, І.О.Костяковським, Х.А.Барановським, П.К.Лінченком, А.О.Свіциним, О.В.Сливінським та О.О.Ейхельманом; з російської - Х.Раковським та Д.З.Мануїльським¹⁹.

Підписання акту дало змогу приступити до вироблення тексту мирного договору. Українською стороною була запропонована така схема документа:

Розділ перший -

- 1 . Про закінчення війни.
- 2 . Про межі України з Росією.
- 3 . Про підданство.
- 4 . Про публічні /громадські/, особисті та майнові права.
- 5 . Про дипломатичні і консульські зносини.
- 6 . Про Сибір і колонії взагалі.

Розділ другий -

7. Поділ майна державного, громадського та приватного і ліквідація рахунків.

Розділ третій

8. Комунікації (пошта, телеграф, шляхи і засоби зносин).
9. Торг і промисловість.
- 10 . Фінанси.
- 11 . Санітарні постанови.
- 12 . Міжнародне приватне право.
- 13 . Арбітраж.
- 14 . Амністія²⁰.

Дальша робота розгорнулася здебільшого навколо обговорення двох основних проблем - про кордони України з Росією та про владнання фінансових претензій сторін.

Питання про розмежування двох держав було не просто проблемою адміністративного упорядкування. Це був принциповий момент, що за умови успішного вирішення мав забезпечити спокій і мир між ними.

Попередньо було прийнято декларацію про принципи розв'язання питань з кордонами. В ній йшлося про те, що обидві делегації, дотримуючись думки про необхідність міжнародного суду для розв'язання спірних питань, і що мир має базуватися на міцних демократичних засадах, готові не вдаватися до захоплення чужих територій і керуватися при цьому етнографічним принципом, вдаючись у разі необхідності до референдуму.

Малося на увазі, що обидві делегації, розглядаючи питання про кордони, будуть на практиці дотримуватися положень, записаних у декларації. Проте позиція, зайнята російською стороною після підписання акту про перемир'я, не була конструктивною. Запропонована з українського боку лінія кордону проходила, по території Мінської, Могильовської, Чернігівської, Курської та Воронежської губерній. Базувався такий підхід на етнографічних межах розселення українців. Доповіді з цього питання на засіданнях політичної комісії 11 липня 1918 р. зробили професори Д.І.Баталій та Г.Г.Павлуцький.

Особливо гострі заперечення а боку російської делегації викликали межі, що проходили по Чернігівській, Курській та Воронежській губерніях. Що ж до кордонів в межах Могильовської та Мінської губернії, то Х.Раковський зайняв зовсім нелогічну позицію. Не визнаючи незалежної Білоруської Народної Республіки, він у той же час зустрічався з представниками білоруської делегації у Києві та підтримав їхній протест проти встановлення адміністрації Української Держави в Гомелі і навколишніх повітах ;

Кілька тижнів безплідних дискусій не дали результатів. Тоді російська сторона запропонувала обговорити кордон в Області Війська Донського. Проте голова української делегації С.П.Шелухін відповів на цю пропозицію 15 серпня нотою, в якій заявив, що оскільки Українська Держава визнала Державу Всевеликого Війська Донського, то й переговори про кордони в цьому регіоні можна вести лише з донським урядом.

Поведінка російських представників від того моменту, коли були підписані умови перемир'я на фронті, свідчила про те, що вони не зацікавлені в підписанні мирного договору. Спостерігаючи спроби і намагання затягти процес переговорів а боку російської делегації, С.П.Шелухін подав до Ради Міністрів 31 липня 1918 р. доповідну. "Уже з початку мирових переговорів з російською делегацією, - наголошувалося в ній, - виникли сумнви, чи справді большевикам, при їх цілях та спробах ведення війни і взагалі при їх партійних завданнях, потрібен мир а Україною і чи справді вони хочуть установити його. Аналіз фактів дав негативну відповідь, а те, що російська делегація вперто уникає встановлення між Росією та Україною політичних меж, ще більше стверджує його.

... Світські війська довелось їм доводитись вигонити з України силою. Установлення політичної межі поклато б цьому край, це не бажано більшовикам і вони затягують цю справу в мирових переговорах, ускладнюючи її всякими, навіть позбавленими розуму вимогами, дбаючи тільки про те, щоб мати формальне виправдання, нібито вони виконують б п. договору (Брестського) і ведуть переговори про мир. Разом з тим в порушення б п. договору, як це установлено офіційним актом Світського Російського уряду з приводу вбивства посла Мірбаха, Уряд цей сам веде пропаганду проти Української Держави і наше Міністерство Закордонних Справ мусило послати йому з приводу цього ноту. Поряд з тим, як це видно з Московських часописів, на 1, 2, 3 липня в Москві було призначено 36 зібрань для підбурення проти України і підняття на Україні повстання. Не вважаючи на перемир'я з Україною, заключено 12 іюня, більшовики навіть після того продовжують свої напади, так наприклад, більшовицьке військо зробило в числі 10 000 душ висадку в Таганрог, а другі валки зробили напад на Єйськ та інші місця...

... Українська Делегація заявила, що вона проводить політичну межу на підставі етнографічного принципу з поправками, яких вимагають державні, економічні, географічні і стратегічні умови, після чого показала ту межу і вказала, в яких місцях її можна поправити. Російська Делегація ні своїх принципів на пояснила, ні меж не вказала, а пустилася в безкраї балачки з приводу заяви Української Делегації і в оборону пропонованого "плебісциту". Тим часом Світський уряд послав на прикордонному районі озброєних агітаторів та ватаги червоної армії з кулеметами і погрожуючи, шляхом терору, став вимагати голосування за Росію й під владу Світського уряду. Неслухняних били, розстрілювали, сажали по тюрмах, залякували погромами. В Мглині посадили до тюрми українців за те, що вони заявили про своє бажання бути при Україні...

Неможливі вимоги ставляться Українській делегації Російською Делегацією з очевидним наміром затягти переговори і установлення меж, щоб таким способом діждатися часу, коли Україну можна буде погубити і підгорнути під більшовицьку владу"²².

Затягуючи переговори всіма можливими способами, уряд РСФРР намагався використати той факт, то його війська стоять на тери-

торіях, на які претендувала Україна. Там активно проводилася "продрозверстка", вивозилася худоба, сільськогосподарська техніка, обладнання фабрик і заводів, сировина з тни, щоб навіть якщо ці регіони Росія вимушена буде передати, то без найціннішого майна. Особливо активно ця політика проводилася на півночі Чернігівської губернії²³.

Водночас практично майже не просувалася, робота фінансово-економічної комісії, яка мала розробити документи про владнання господарських питань у стосунках між двома державами та проблему розподілу майна й боргів колишньої Російської імперії. На спільному засіданні фінансової комісії, бюро торговельно-економічної комісії з представниками інших комісій з питання поділу майна і державних боргів були прийняті такі принципи:

"1. З огляду на тісний нерозривний зв'язок, який існує між державним активом і пасивом, необхідно при поділі державного майна і державних боргів додержуватися одного принципу.

2. Таким принципом при поділі державного майна і боргів колишньої Російської імперії між Україною й Росією мав бути принцип поділу відповідно процентовому відношенню населення України до населення колишньої Російської імперії в зв'язку з частиною участі її в прибутковому бюджеті колишньої Російської імперії.

3. Українська Держава приймав на себе частину лише тих боргів колишньої Російської Імперії, які були зроблені до 7 листопада 1917 року...

11. Всі культурні цінності, які були вивезені з України до Росії, а так само і ті, котрі безпосередньо стосуються культурно-історичного життя України мають бути повернені Україні цілком, а ті з них, котрі були спільною власністю кол. Російської імперії, але знаходились поза межами української території повинні бути повернені Україні в частині, котра рівна тій, в якій Україна бере на себе борг колишньої Російської імперії...²⁴

Переговорний процес продовжував безрезультатно пробуксовувати. Тому голова української делегації С.П.Шелухін вважав за потрібне подати до Голови Ради Міністрів 2 вересня 1918 р. ще одну доповідну, в якій висловив свої погляди на ведення конференції: "Більше трьох тижнів тому я мав честь подати записку, в якій доводив, що большевики, через те, що Україна проти них

не воює і нічим їм не загрожує, нітрохи не зацікавлені в утворенні миру та державних меж, а через те навмисне затягують мирові переговори, щоб цілком безпрограшно використати для себе все, починаючи з можливості вільної більшовицької пропаганди по Україні з метою потрібного їм заколоту та безладдя і кінчаючи вивозом з прикордонних українських земель хліба, худоби, машин, фабрик і взагалі всього, без чого край зостанеться пустинею з голодний озлобленим людом, нужденним в хлібі і схильним до злочинства й бунту.

... Декретом большевицького уряду (див. ст.521 "Собр.указ, и распоряжений") про фінансові видатки за липень-грудень 1918 р. установлено особливий кредит на витрати, викликані "ведением воєнних дійствий в Украине", а з повідомлень, надрукованих в "Народ. деле" (№ 66 за 30 серпня 1918 р.) видно, то на Українським фронті большевики заготовляють окопи і мають для того особливий "лагерь украинского фронта", куди зараз набирають і посилають людей "на рытье окопов". Ясно, що йде підготовка до війни проти України.

До сього треба ще додати, що делегації, які були в мене в перших числах серпня, повідомили мене, що з Орловської, Тульської, Курської і інших сусідніх губерній большевики провозять возами на Україну для повстанців ружжа, патрони, бомби, кулемети і всяке таке військове знаряддя і озброєння.

І це все твориться большевиками проти України в той час, коли ведуться мирові переговори, коли Україна їм нічим не загрожує, коли вони сами удають, начебто хотять миру.

Цілком ясно, то большевики проти України організують і затівають новий напад, а мировим переговорам, які затягають всіма способами, тільки одволікають увагу од своїх намірів та приготувань для ворожих виступів.

Переговори про мир розпочалися 23 мая 1918 року і з того часу Українська Мiroва Делегація вживав всіх заходів, щоб як мога швидше скласти мирового договора, навіть поступаючись своїм, а Російська Мiroва Делегація, в особах уповноважених п.Раковського і п.Мануїльського вживав всіх заходів і причіпок, щоб загальмувать справу миру і затягти переговори якомога надалі, очевидно до того моменту, коли виготовлено буде все для можливості нового большевицького нападу на Україну. Для сього вжи-

ваються найрізноманітні заходи, починаючи од безплідних і безцільних для миру довжелезних мітингових промов з ставленням нині утопічних і гальмуючих вимог, наприклад (референдум, арбітраж і т.п.), на що ми мусили відповідати, бо все те робилося достоянієм преси, і кінчаючи поїздками делегатів. Так, поїхав до Москви Раковський і нас примушено було припинити переговори на 12 днів, потім поїхав Мануїльський - нас знову примушено було припинити роботу на 2 неділі. Вжито було і таких заходів, як; утворення з їх ініціативи експертизи з дорученням питання про етнографічну межу експертам і тоді як кожне засідання експертів кінчалось на наш бік майже цілком, після 8 засідань п. Раковський всю цю працю не визнав і скасував.

Три тижні тому назад п.Раковський припинив працю всіх комісій - 29 серпня він відновив працю комісії по товарообміну, згідно з договором 12 іюня. По сьому договору большевики повинні були припинити свої напади, грабіжи, убивства, а проте, після договору вони ще збільшили все оце. По сьому договору большевики зобов'язалися повернути нам хоть частину заграбованих од нас паровозів, вагонів, цистерн, а проте ось швидко мине три місяці, а вони не повернули нам ні одного паровоза і ні одного вагона. Виявилось, що вони і не думали і не думають повертати все наше добро, без якого ми не можемо налагодити наш залізнодорожій рух, Розуміється, організуючі повстання та безладдя на Україні і готуючись до нападу на неї, вони сим невиконанням підписаного ними ж договору тільки помагають собі досягти намічених цілей. Ясно, що договору 12 іюня большевики на ділі не визнають і не хотять виконувати...

Німецькій дипломатії в переговорах з большевиками в Бресті теж ніяк не удавалось дойти до чогось певного, аж поки вони не вжили рішучих заходів, в яких оперлися на свою військову силу...

Переговори про мир поставлені Російською Делегацією знову на мертву точку...²⁵.

Водночас російські представники активно використовували свої можливості перебування під захистом дипломатичної недоторканості в Києві. Х.Раковський і Д.З.Мануїльський налагодили систему зв'язків з нелегальними більшовицькими організаціями на Україні (два такі центри було викрито Державною Вартою у Києві та Одесі). Крім того, було встановлено контакт і з представни-

нами так званого "Українського національного союзу" в особі В.К.Винниченка і В.Мазуренка, що обіймав посаду товариша міністра фінансів Української Держави. В.К.Винниченко згадував пізніше: "Під час підготовки повстання, шукаючи скрізь з усіх боків забезпечення успіху своєї справи, ініціатори руху ввійшли в переговори з представниками російської совітської мирової делегації Х.Раковським і Д.Мануїльським для координації наших виступів під час повстання. Вони зготувалися піддержувати нас не активно, а усиленням своєї розвідочної діяльності на фронтах, щоб тим притягати увагу німецько-гетьманських військ. Вони зобов'язувались визнати той лад, який буде встановлено новою українською владою й абсолютно не втручатись у внутрішні справи Української Самостійної Народньої Республіки. З свого боку ми обіцяли легалізацію комуністичної партії на Україні.

Д.Мануїльський, з яким я переважно вів ці переговори, пропонував мені грошей на піддержку справи, а також поїхати на кордон для підписання цього договору..."²⁶.

Такий хід подій зміцнив позиції Радянської Росії на переговорах про мир. Враховуючи, то Червона Армія змогла здобути протягом вересня - початку жовтня ряд значних перемог, що було придушено загалом заколот чехословацького корпусу, зайнято Самару та розігнано "Комуч" (Комітет членів Установчих зборів) і завдано ряд поразок козачим частинам П.М.Краснова на Дону, російські представники вже дозволяли собі виступи відверто демагогічного змісту, спрямовані проти гетьманського ладу і взагалі проти ідеї самостійності Української держави.

3-го жовтня Х.Раковський заявив, що гетьман П.П.Скоропадський в маріонеткою в німецьких руках, і вести через те діалог доцільніше не в Києві, а в Берліні.

Того ж дня українською делегацією було передано ноту, в якій говорилося: "... Сами мирові переговори з Україною Совітська влада, як роблять вражіння факти, начебто веде тільки для того, аби перед своїми контрагентами утворити видимість нібито вона хоче виконати 6 п. договору.

Це бажання тільки піддержувати утворене нею мариво мирових переговорів, щоб мати формальні посилки перед своїми контрагентами щодо виконання 6 п. договору, а не вести ці переговори з серйозними наслідками, чого намагається Українська Де-

легация, особливо рельєфно виявила Російська Делегация в останній заяві, яков пропонує одкинути справу заключення миру на довгий і цілком невідомий час. Це вона пропонує тоді, коли російське військо гарматами обстрілює Новгород-Сіверський.

Ті пояснення, ради яких Російська Делегация пропонує одкинути переговори, для України цілком непотрібні, і вона з них не має ніякої нужди...

Через те Українська Делегация пропонує Російській Делегации негайно повернутись до конкретної роботи по устанавленню державного кордону між територіями Української Держави і Совітської влади.

З свого первісного проекту політичної межі України Українська Делегация... зрікається західної і південно-західної смуги Орловщини (в районі Трубчевська та Севська), західного виступу Курщини, курського району на південь від р.Сейму і широкої смуги Вороніжчини на північ від Коротояка, в районі Боброва та Новохоперським районі.

Це ті уступки, які Українська Мiroва Делегация признавала можливим зробити на користь Совітської влади, вважаючи на її державні інтереси.

Українська Мiroва Делегация сподівається, що Російська Делегация так само зважить інтереси Української Держави і я оного боку виявить нахил до добросусідських відносин, признаний вищезазначену політичну межу...

Вважаючи на те, то мирові переговори повинні бути прискореними і не затягтися, Українська Мiroва Делегация признає чергові засідання Конференції на понеділок 7 октября 1918 р. о другій годині дня, для вислухання доповіді по цій справі, бо дальніші приволікання, особливо взявши на увагу бої, які ведуть світські війська проти України, являються шкідливими і недопустимими"²⁷.

Отримавши на цю ноту ухильну відповідь, заступник (з 10 серпня 1918 р.) голови української делегації П.Стебницький склав нову, що мала фактично форму ультиматуму. В ній вимагалось від російської делегації до зазначеного терміну дати відповідь на українські пропозиції і повідомлялось, во в іншому разі переговори із Києві будуть припинені.

7 жовтня представниками російської делегації було заявлено,

що в них виникла потреба проконсультуватися з Москвою і запропоновано на період перерви в переговорах залишити в силі умови тимчасового перемир'я 12 червня. Того ж дня Х.Раковський виїхав до Москви, залишивши Д.З.Мануїльського виконувати обов'язки голови делегації, що фактично припинило переговорний процес.

В Ніжині потяг, яким їхав Х.Раковський, був підданий обшукові. Представники Державної Варти конфіскували деякі документи, які свідчили, що на порушення Брестської угоди радянська делегація займалася підривною діяльністю в Києві. А 2 жовтня було проведено обшук у готелі "Марсель" та заарештовано велику кількість осіб у Києві та Одесі (в тому числі деяких членів російської місії), проти яких малися докази їхньої участі у підготовці більшовицького повстання.

Д.З.Мануїльський заявив міністрові закордонних справ Української Держави Д.І.Дорошенку протест з цього приводу, а 14 жовтня посол РСФРР у Берліні А.А.Йоффе надіслав ноту протесту німецькому уряду.

В Російській Федеративній Республіці почалися активні репресії проти активістів українського руху, неодноразово здійснювались провокації проти представництв Української Держави і персоналу цих установ. Тому коли Мануїльський, отримавши наказ з Москви, вирушив з Києва, що означало повне припинення дипломатичних зносин між Українською Державою та РСФРР, з метою гарантування українському дипломатичному персоналу безпеки, поїзд з ним було затримано на кордоні. Він зміг виїхати лише тоді, коли до України дістався спеціальний ешелон з персоналом українських консульств у Росії.

Плекаючи надії на тимчасовість ситуації, що склалася у стосунках між двома державами, виконуючий обов'язки голови української делегації на мирній конференції П.Стебницький подав до Ради Міністрів доповідну: "За перервою мирових переговорів з делегацією Російської Східної Республіки, доручення, наложені правительством Української Держави на Українську Мирову Делегацію zostались не довершеними, але за чотири місяці свого існування Українська Делегація зробила немалу роботу, зібравши цінний матеріал, по в'ясненню основ можливого мирового договору між Україною та Східною Республікою. Цей матеріал, в значній мірі оброблений і приведений в форму проекту договорних статей.

хоч і не прийнятих Російською мировою делегацією, зберігає свою вагу на той час, коли настане змога відновити переговори і установити нормальні політичні і економічні стосунки до Росії»²⁸.

Таким чином, російській делегації вдалося формально виконати вимогу Брестського договору, щоб не викликати незадоволення Німеччини. З іншого боку, ніяких угод з Українською Державою не було підписано, окрім акту перемир'я, в якому Раднарком був дуже зацікавлений. Цей документ дав змогу вивільнити війська для інших цілей і спокійно готуватися до нового походу на Україну, не остерігаючись звинувачень з боку Німеччини у порушенні якихось угод. Крім того, перебування російської делегації у Києві дало унікальну можливість проводити роботу по підготовці більшовицького підпілля до майбутнього наступу Російських військ, прикриваючись дипломатичним імунітетом.

Для української сторони припинення переговорів було дипломатичного поразкою. Небажання Радянської Росії підписувати мирний договір означало підрив позицій гетьманської влади в очах німців та держав Антанти. Кордони з Росією залишалися незахищеними, майнові претензії неврегульованими. Фактично українська делегація не впоралася із завданнями, покладеними на неї урядом.

Література

1. Дорошенко Д.Т. Історія України 1917-1923 рр. - Ужгород, 1932. - Т.1. - С162.
2. Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління України, ф.3766, оп.1, спр.61, арк.1 /ділі - ЦДАЖР України/.
3. Відродження. - 1918. - 25 трав.
4. ЦДАЖР України, ф.3766, оп.1, спр.61, арк.2.
5. Там же, арк.6.
6. На території "нейтральної" зони, ширина якої сягала в різних місцях від 10 до 40 км., радянським урядом були сформовані 1-а та 2-а повстанські дивізії.
7. ЦДАЖР України, ф.3766, оп.1, спр.61, арк.4.
8. Там же, арк.14.
9. Там же, спр.45 арк.3.

- 10 . Там же. арк.4.
- 11 . Там же, спр.61, арк.0-9.
- 12 . Відродження. - 1918. - 24 трав.
- 13 . Дорошенко Д.І. Історія України 1917-1923 рр. - Т.І.- С.164.
- 14 . Волковинський В.М., Кульчицький С.В. Християн Раковський. Політичний портрет. -К., 1990. - С.66.
- 15 . Відродження. – 1918. – 26 трав.
- 16 . Відродження. – 1918. – 1 червн.
- 17 . Відродження. – 1918. – 4 червн.
- 18 . ЦДАЖР України, ф. 3766, оп.1, спр.61, арк.27-28.
- 19 . Одним з найпомітніших результатів акту про перемир'я від 12 червня 1918 р. стало заснування консульських представництв Української держави в РСФРР і російських консульств на Україні.
- 20 . Дорошенко Д.І. Історія України 1917-1923 рр. – Т.1. – С.168.
- 21 . ЦДАЖР України, ф.3766, оп.1, спр.68, арк. 1.
- 22 . Дорошенко Д.І. Історія України 1917-1923 рр. – Т.1. – С.174.
- 23 . ЦДАЖР України, ф.3766, оп.1, спр.61, арк. 64.
- 24 . Дорошенко Д.І. Історія України 1917-1923 рр. – Т.1. – С.179.
- 25 . ЦДАЖР України, ф.3766, оп.1, спр.2, арк. 29-30.
- 26 . Винниченко В. Відродження нації. – Київ; Відень, 1920. – Ч.3. – С.158.
- 27 . Дорошенко Д.І. Історія України 1917-1923 рр. – Т.1. – С.186.
- 28 . ЦДАЖР України, ф.3766, оп.1, спр.31, арк. 23.